

*О. Зубленко, студентка бакалаврату
О. Лисянюк, старший викладач
Державний університет «Житомирська політехніка»*

ПОРІВНЯННЯ СТРАТЕГІЙ ВВІЧЛИВОСТІ В ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ І СКЛАДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ НА УКРАЇНСЬКУ

У першу чергу, мова є засобом комунікації, за умов глобалізації, постійного розширення міжмовних контактів, проблема передачі когнітивно-прагматичних аспектів висловлювань при перекладі набуває актуальності. Невід'ємною частиною культури поведінки й спілкування здавна становила ввічливість, яку співрозмовникам найлегше виразити за допомогою вербальних мовних засобів. Ввічливість - універсальна категорія, яка зазвичай має власну етнокультурну специфіку. Це ускладнює її переклад, часто призводить і до провалу комунікації. У будь-яких мовах можна виявити притаманні норми для ввічливих взаємодій, однак загальні стратегії відрізнятимуться, що й створюватиме складнощі перекладу. Насамперед це стосується мов із різними типами граматики, наприклад - англійська, французька та українська. Попри значну кількість праць, присвячених теорії ввічливості, питання відтворення ввічливих стратегій при перекладі на українську із урахуванням концептуальних моделей, які лежать в їхній основі в мові оригіналу, досі не досліджене.

Мета роботи - це виявлення й зіставлення когнітивних механізмів стратегій ввічливості в двох релевантних для світової політики європейських мовах, які належать до різних мовних груп, англійській та французькій мовах, а також аналіз труднощів перекладу на українську мовою з урахуванням когнітивних аспектів соціальних взаємодій.

Соціальні взаємодії зазвичай мають негативні чи позитивні оцінки, залежно від контексту, мети й засобів, застосовуваних у них. Проблема ввічливості традиційно перебуває у фокусі прагматичних досліджень: вона безпосередньо пов'язана з функціонуванням мови у справжніх сценаріях спілкування. Започаткована Дж. Остіном, а згодом доопрацьована Дж. Серлем, теорія мовленнєвих актів, зіграла фундаментальну роль для подальшого вивчення ввічливості з погляду прагматики й когнітивної лінгвістики. Відповідно до цієї теорії, мовлення розглядається як дія з наявністю іллокуції, розділяється на прохання, накази, вибачення тощо, і це може впливати на адресата і його бачення ситуації. Саме в контексті мовленнєвих актів виникає необхідність регуляції ступеня впливу мовця на співрозмовника. Класична теорія стратегій ввічливості, розроблена П. Брауном і С. Левінсоном, базується на понятті "обличчя". Тобто, публічному образу особистості, який формується у процесі соціальної взаємодії. Дослідники виділяють два типи обличчя, позитивне - бажання отримати схвалення, і негативне - незалежність та бажання свободи. Будь-який мовленнєвий акт може потенційно обмежувати адресата й ставити під сумнів його соціальний статус, загрожуючи одному з цих "облич". Через це мовці змушені обирати стратегії, які зводять цю загрозу до мінімуму. Сутність ввічливості полягає саме в цих стратегіях. Засади когнітивної лінгвістики дозволяють розширити розуміння цих стратегій, розглядаючи ввічливість як процес конструювання комунікативної ситуації. Мовець замість звичного вибору мовних засобів подумки моделює

ситуацію так, щоб змінити розподіл відповідальності за дії, змістити центр фокусу уваги слухача, зменшити або збільшити ступінь прямоти у словах, створити ефект гіпотетичності чи, навпаки, точності. Браун і Левінсон виділяють дві основні стратегії ввічливості: негативну і позитивну. Існують також їхні різноманітні гібриди. Негативна ввічливість спрямована на те, щоб зменшити порушення простору адресата, тобто на збереження його негативного “обличчя”. Вона реалізується через використання непрямих мовленнєвих актів, модальних конструкцій, умовного способу, евфемізмів. Англійська конструкція “Could you possibly open the window?” не є прямим наказом, а подає прохання як гіпотетичну можливість, тим самим зменшуючи тиск на адресата. Позитивна ввічливість, навпаки, орієнтована на підтримання позитивного “обличчя” співрозмовника, тобто на створення атмосфери солідарності, дружності, взаєморозуміння. Отже, вона використовує форми зближення, вираження симпатії, схвалення, спільних інтересів. Французьке “On pourrait ouvrir la fenêtre, non?” включає мовця й адресата у спільну дію, знижуючи асиметрію взаємодії. Отже, дві еквівалентні фрази різними мовами виражатимуть різні стратегії ввічливості. У цьому випадку, при перекладі можна зберегти когнітивну функцію стратегій, хоч це й відрізнятиметься від традиційної фрази. Англійська фраза передаватиметься як “Чи не могли би ви, будь ласка, відчинити вікно?”, де негативна ввічливість повністю виконуватиме свою функцію. Французька ж натомість у перекладі звучатиме як “Може, відчинимо вікно?”, і зберігатиме позитивну ввічливість. Утім, найбільш репрезентативним, типовим українським відповідником для обох, було би “Відчини, будь ласка, вікно”, адже українська мова у стратегіях ввічливості найчастіше орієнтується на маркери чемності: “будь ласка”, “прошу”, “перепрошую”; використовує прямі імперативи й не фокусується на стратегіях інклюзивності, що є негативною ввічливістю за Брауном і Левінсоном, однак відрізняється від типової стратегії в англійській мові. Репрезентацією типових стратегій ввічливості притаманних для конкретних мов також є відповіді мобільних операторів при дзвінку. У випадку, якщо абонент по ту сторону лінії натискає червону кнопку й не відповідає, англійські оператори після кількох гудків найчастіше використовують пряму фразу “The person you are calling is unavailable”. Не несуть відповідальності, не мають на увазі прямої відмови, а інформують про те, що потенційний співрозмовник наразі не взяв слухавки, використовуючи при цьому абстрактне “unavailable”. У цьому випадку це цілковито негативна ввічливість. Французька “Bonjour. Votre correspondant n'est pas disponible pour le moment. Veuillez laisser un message après le bip sonore”, також демонструє негативну ввічливість. Однак також використовує фреймінг позитивної, у початковому привітання на початку. Типовою відповіддю українського оператора буде “Абонент якому ви телефонуєте зайнятий, зателефонуйте, будь ласка, пізніше”, і так само застосовує негативну ввічливість у фреймінгу позитивної, подібно до французької мови. Щоправда, питома українська фраза не відображатиме й не нестиме однакових когнітивних функцій англійської та французької фраз, якщо буде використана при перекладі. Задля збереження когнітивно-прагматичного аспекту, при перекладі з англійської більш доречною буде фраза “Абонент недоступний”, а з французької - “Вітаємо. Наразі ваш абонент недоступний. Залиште повідомлення після сигналу”. Якщо у випадку перекладу з англійської проблем не виникало, то при перекладі речення з французької, за традицією

вживається “будь ласка”, адже маркери ввічливості невід’ємні для українських ввічливих фраз, поки у французькій вони мають окрему когнітивну функцію підсилення “урочистої” позитивної ввічливості. У цьому випадку при доданні маркеру в перекладі, частково змінюється стратегія оригіналу.

У контексті теорії Брауна і Левінсона важливий іще принцип кооперації П. Грайса, який визначає загальні правила ефективної комунікації. Згідно нього, співрозмовники хочуть бути зрозумілими, дотримуючись максимум якості, кількості, релевантності й способу. Водночас, ввічливість часто передбачає свідоме порушення цих максимумів, наприклад, шляхом використання натяків або надмірних пояснень задля пом’якшення висловлювання. Принципи когнітивної лінгвістики, представлені у працях Р. Ленекера, Дж. Лакоффа та М. Джонсона, виходять із того, що мовні структури відображають способи концептуалізації світу. Тут особливого значення набуває поняття конструалу, яке охоплює різні способи представлення однієї й тієї ж ситуації. Ввічливість часто досягається саме через зміну конструалу: мовець може окреслити дію як можливу, а не точну, чи використати метафору для осмислення ситуації. Англійська конструкція “Would you mind closing the door?” зміщує фокус на слухача та можливість того, що ситуація відбувається, а французьке “Ça vous dérangerait de fermer la porte?” використовує “заважати” в якості метафори. Українські варіанти “Прошу, зачиніть двері” або “Будь ласка, зачиніть двері” не відтворюють жодного з цих конструалів, натомість же використовують прямі імперативи без евфемізмів. Найбільш наочно відмінності між англійською та французькою мовами спостерігаються у ситуаціях, де необхідно здійснити мовленнєвий акт із високим ступенем загрози для “обличчя” адресата. Зокрема це стосується прохань, відмов. Випадкові звертання до незнайомих будуть показовими, адже, у випадку, коли необхідно спитати дорогу, англійською буде використана фраза “Sorry, would you happen to know where the station is?”, а французькою “Excuse-moi, est-ce que vous sauriez où se trouve la gare?”. Англійська конструкція “would you happen to know” є складним когнітивним механізмом, базованим на концептуальній метафорі “знання - це випадковість”. Слухач не зобов’язаний володіти інформацією, бо його знання подається як випадковий збіг обставин. Стратегія ввічливості у цьому випадку функціонує як зниження тиску. Французька конструкція містить умовний спосіб, але не містить елементу випадковості. Тут ввічливість досягається через формалізовану граматичну структуру, а не через когнітивне дистанціювання. “Перепрошую, ви не підкажете, де вокзал?”, український відповідник, використовує іншу стратегію, негативне запитання, яке традиційно виконує функцію маркеру ввічливості у слов’янських мовах. Проте ця конструкція не передає англійської когнітивної моделі, а лише забезпечує прагматичну еквівалентність. Для усіх варіантів спільне можливе використання маркера “перепрошую” на початку, адже відбувається звертання до випадкового перехожого і вторгнення в його особистий простір, за що мовець несвідомо вибачається перед проханням.

Розуміння стратегії ввічливості при вираженні незгоди у суперечці чи дебатах надзвичайно важливе для перекладу. В англійській мові “I see your point, but I’m not entirely sure I agree”, використовується епістемічне пом’якшення, яке переводить незгоду у категорію непевності, що дозволяє уникнути прямої конфронтації співрозмовника. Французька конструкція “Je comprends votre point de vue, mais je ne suis pas complètement d’accord” є практично повним еквівалентом

англійської фрази, однак використання “comprend” (розуміти), на відміну від “see” (бачити), створює позитивний фреймінг ситуації, в якій, порівняно з англійською, вищий рівень згоди з позицією співрозмовника, що й пом’якшує подальшу незгоду. У цьому випадку українська мова використовує досить схожий варіант, “Я розумію, про що ви, але не зовсім згоден”, що майже повністю відповідає французькій стратегії, однак втрачає тонке епістемічне пом’якшення англійського варіанту.

Англійська мова, загалом, характеризується високим рівнем абстракції й припущень. У ввічливих фразах англійською активно застосовується модальність, й концептуальні метафори, що дозволяють дистанціювати мовця від мовленнєвого акту. Французька мова, навпаки, орієнтується на соціальну структуру й фреймінг у позитивному світлі. Ввічливість тут кодується через граматичні категорії “ти” й “Ви”, відсутні в англійській мові та повністю відповідні в українській, а також усталені синтаксичні конструкції. Проміжну модель демонструє українська мова, у якій ввічливість реалізується переважно через контекст. Часто через інтонацію мовця. Головна стратегія ввічливості у випадку української мови це використання маркерів ввічливості, що пом’якшуватимуть ситуацію за будь-якої стратегії.. Українська мова натомість не має прямих відповідників для конструкцій на кшталт “would you happen to”, “I was wondering if”, “would you mind”, відсутній механізм пом’якшення через модальність. У результаті переклад на українську або спрощує англійську структуру, або змінює її прагматичний ефект. Натомість переклад із французької мови здійснити простіше, оскільки обидві мови використовують досить схожі соціально орієнтовані стратегії. Проте навіть у цьому випадку відбувається редукція позитивного фреймінгу. Переклад ввічливих конструкцій варто розглядати як процес адаптації насамперед когнітивних функцій. Він передбачатиме переосмислення соціальної взаємодії відповідно до норм цільової культури. Представники різних мовних груп, у нашому випадку англійська, французька й українська мови демонструють різні погляди на комунікацію й взаємодію, і це відображається у стратегіях ввічливості кожної з мов. Ефективний переклад ввічливих фраз можливий за умов прагматичного аналізу та врахування в процесі перекладу когнітивних механізмів, які лежать в основі мовленнєвої поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p.
2. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
4. Grice H. P. *Logic and Conversation // Syntax and Semantics*. – Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
5. Wierzbicka A. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003. – 502 p.
6. Петренко О. М. Ввічливість та неввічливість як комунікативні категорії // Матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції “Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація”. – Харків, 2010.
7. Малая О. Ю. Теорія “обличчя” як методологічне підґрунтя дослідження реалізації стратегій ввічливості та неввічливості у дискурсі // Матеріали конференції / Academia.edu. – 2016. – 9 с.